

**A sámánista szövegek és a zsidó misztika
szöveginterpretációjának összehasonlítása**

Czibalmos Mercédesz Viktória
CZMRAAB.ELTE

Sámánizmus és népvallás

BBN-VAL-136.02

Dr. Birtalan Ágnes

2010-2011/1

A szöveginterpretációnak a legtöbb tudományban óriási jelentősége van, hiszen adott textusok értelmezésének hiányában a szöveg esetleges konkrét értelme nem örökíthető át maradéktalanul, mely az ismeretek csorbulását eredményezi.

Ahhoz, hogy egy adott kultúrából származó forrásokat vizsgálni tudjunk, a gyakorlati ismereteken (a hagyományozás eszközei, módszerei, a hagyományozó személye) kívül olyan elméleti ismeretekre is szükség van, amelyek egyfajta szociológiai képet alkotnak az adott kultúra adott időben lévő társadalmáról, annak „hitéletéről”, nyelvi szintjéről és eszközeiről valamint a művészettörténeti, művelődéstörténeti „örökségeiről”.

Két egymástól alapvetően teljesen különböző hitvilág vizsgálatakor figyelembe kell vennünk a kultúrák különbözőségét, az adott hit kialakulásának kezdeteit, és mindazokat a gyökereket, amelyekből a vallás, vagy az ahhoz kapcsolódó misztika fokozatosan változva, egy letisztultabb, mondhatni „végleges” formát nyert.

A nyilvánvalóan teljesen eltérő térben és időben kialakuló hiedelemvilágok különbözőségüktől függetlenül mind egy bizonyos irányvonalon haladnak, milyenségük csupán a hívő nép hagyományrendszerétől függ.

Az ilyesfajta eltérések vagy az esetleges hasonlóságok keresésekor a lehető legcélszerűbb a hagyomány eredetéhez kapcsolódó szövegeket illetve azok hiányában a szövegeket továbbörökítő egyéneket, és saját hitükhöz való hozzáállásukat elemezni.

Szöveginterpretáció során mind a sámánizmusban¹ mind a zsidó misztikában² számolni kell azokkal az akadályokkal, melyek megnehezíthetik a napjainkban tárgyalt kérdésekre adható válaszadást. Ilyen akadály lehet a nyelvi korlát, a megmaradt dokumentumok (ha vannak) töredékessége, a társadalmi fejlődés során bekövetkezett változások – melyek a hierarchiai változásokon kívül bizonyos szavak értelmének átlényegülését okozhatták –, valamint az emberi tényezők, az emberi befolyás okozta értelmezések összeegyeztethetősége.

A sámánizmus esetében napjainkban valamiféle könnyedséget jelenthet, hogy a globálizálódó világnak köszönhetően lehetségessé vált interjúk készítése a sámánokkal az egyes szövegek eredetét illetően, valamint ki tudják fejteni bizonyos kérdésekhez tartozó

¹ Sámánizmus: vallási és mágikus jelenségek összessége, melyekben fontos az őskultusz, a lélekhit, a helyszellemek kultusza. Központi alakja a sámán, aki kapcsolatot teremt – és tart – a szellemek és a közösség közt.

Időbeli kiterjedése: neolitikumtól napjainkig.

Térbeli kiterjedése: klasszikus értelemben Belső-Ázsia, és Szibéria (forrás: az ELTE-BTK 2010/11-es tanév őszi félévében meghirdetett Sámánizmus és népvallás c. kurzusán dr. Birtalan Ágnes előadása)

² A zsidó misztika – kabala/kabbala – azon titkos bölcsességek ismerete, melyek segítségével az ember közelebb kerülhet Istenhez. A kabala a rabbinikus szövegértelmezéstől eltérően, más aspektusból vizsgálja a szövegeket. Erről részletesen lásd: http://kabbala.hu/index_frame.html

álláspontjukat is, ugyanakkor ahhoz, hogy megértsük a rituálék, illetve az ezekhez kapcsolódó külső kommentárok működését, tisztában kell lennünk az intertextuális jellegükkel, azaz hogy az egyes mondatok, szavak, utalások milyen már korábbi szöveghagyományra utalhatnak vissza. Egy bibliai szöveg értelmezésének olyan sok lehetősége van, hogy már a tudás hagyományozása is problematikus, hiszen ahány ember, annyi vélemény.

Mivel az ez esetben a szövegek értelmezésének kérdése csupán a kánon lezárása után vált igazán fontossá, felmerül egy újabb probléma: az egyes szövegrészek sorrendje - hiszen nem tudhatjuk biztosan, hogy a kanonozáció során a helyes egymásutániségben.

Úgy, ahogy egy zsidó „rituáléban” a tettek alapjául a *Tóra* szolgál, úgy a sámáni rituálék során alkalmazott eljárások forrásai főként a narratívák, elsősorban az eredetmondák (mong. *domog*), illetve a mesék (mong. *üliger*, halha *ülger*) fontosak.

A legtöbb mítosz, monda, és mese motívuma a társadalmi berendezkedés, illetve az adott területen való életvitelhez kötődő valamely mozzanat lehet, ennek megfelelően a legtöbb szájról-szájra terjedő történet alapjául nomádok, és vadászok által örökített történetek, tárgyak szolgálnak, bár a hagyományba gyakran az idegen kultúrákból adaptált mesekincs is, ezzel szinkretikus jelleget biztosítva annak³.

A buddhizmus terjedésével az ősi eredetmondák bizonyos pontjai gyakran módosultak, a régi tartalom megmaradt és általában az „új áramlatok” által közvetített tanításokkal, elképzelésekkel gazdagodtak.

A sámán által jól ismert eredetmondákon kívül rendkívül fontos a magának a rituáléknak a folyamata, így az esemény során alkalmazott szövegek.

A már említett fejlődésnek köszönhetően, a rítus szövegeinek ma már két típusát tudjuk megkülönböztetni:

Az első típus a rituálé időtartama alatt rögzített szöveg (in situ).

Az elhangzottak lejegyzése problematikusává válhat a sámán cselekedetei (dobolás, hangerő változtatása), az esetleges külső hanghatások miatt⁴.

A helyzetet nehezíti, hogy külső szemlélőként nem mindig lehetséges eldönteni, hogy a sámán, vagy az őt megszálló lélek beszél-e, valamint hogy a hagyománytól függően változó metódus egy-egy mondata improvizáció-e, vagy a folyamat már hagyományozódott része – az

³ A magyar népmesékből jól ismert Fehérlófia számos mongol népmesében is jelen van. Teste félig állat félig ember, neve Fehérszájú Borjú, vagy Borjúfejű Maszang. (lásd: <http://terebess.hu/keletkultinfo/nyar.html>)

⁴ BIRTALAN ÁGNES: *Kiadatlan kézirat a sámánrituálék során használt szövegekről*

improvizatív szövegek lejegyzése nyilvánvalóan jóval nehezebb. A második típus során a rituálé után tesznek kísérletet a már megtörténtek lejegyzésére, ugyanakkor ez utóbbi esetében a sámán transzállapotának köszönhető emlékezetkihagyás miatt a szövegek általában nem rekonstruálhatók teljes mértékben.

A sámán extázisának előidézésében tehát segítségére vannak a dob hanghatásai, a különös dallamok, illetve szövegek melyekkel dolgozik, és a különböző növényi főzetek, füstök, italok melyeket magához vesz a rituális során⁵.

Mivel a *kabala* már megírt szövegekkel dolgozik, a szöveginterpretáció egy egészen más „váfaját” követi.

Első feltételezése azt gondolhatjuk amit már egyszer megírtak, azt nem nehéz értelmezni, ugyanakkor ha behatóbban vizsgáljuk a témát számos háttérismerettel tisztában kell lennünk, mielőtt egy kabalisztikusan „problematikus” szöveg elemzésébe fogunk.

A héber írás ősi formájában nem betűírás, hanem egyfajta szimbólumírás volt⁶, ebből következik, hogy az írás csak jelzésszerűen utalt arra, amit olvasni kellett volna, így nem meglepő, hogy a héber *OT-תנ"ך* (betű) kifejezést a Szentírás interpretációja során valamiféle csodaként szokás lefordítani, hiszen a Törvény lejegyzésére hivatott betűk Isten ajándékai, isteni csoda az, hogy léteznek.

Az eltérő vallási, valamint kulturális nézetek mellett, a helyzetet csak nehezíti, hogy az idő múlásával bizonyos betűk hangértéküket veszítették (pl.: a héber ABC első betűje, az *aleph*). Bizonyos értelmezések szerint az ABC 22 betűje nem csak közvetett módon Isteni eredetű, hanem Isten maga véste kőbe az egyes betűket, ennek megfelelően a szináj-hegyi kinyilatkoztatás során átvett kőtáblákon is az Örökkévaló által bevéselt parancsolatok voltak láthatók – „A táblák pedig Isten kezének alkotásai voltak, az írás Isten írása volt, belevésve a táblákba” (2Móz,32;16).

A kinyilatkoztatás elfogadása, mint a megváltás útjára térés során tett első lépés, az „út” azaz a profánból a szent világba való átjutás⁷ képe és mítosza nem csak a zsidóságban, a sámánizmusban is jelentős szerepet játszik. A sámán ezen út „mestere”, hiszen ő kapja a kinyilatkoztatásokat, melyek segítségével a törzs rátérhet a követendő ösvényre.

A kaiovák szerint ez az út az egész vallási élet jelképe (hiszen ha nincs út, nem lehetséges az áhított helyre való eljutás sem).

⁵ BIRTALAN ÁGNES: Kiadatlan kézirat a sámánrituálék során használt szövegekről

⁶ RAJ TAMÁS: *A héber betűk misztikája*, Budapest, Makkabi, 2006. 9.o

⁷ ELIADE, MIRCEA: *Az eredet bűvöletében*, Cartaphilus, Budapest, 2002 .181. o.

Míg kabalisták a szövegértelmezésekkel akarják megtalálni ezt az utat, a kaiovák tánccal ösztönzik magukat, hogy minél hamarabb ráleljenek⁸.

(Fontos megemlítenünk, hogy az intézményes egyház és a misztika eltér egymástól. A haszidizmus elgondolása szerint például Isten személye, illetve a vele őrzött kapcsolat jóval fontosabb, mint az írás ismerete.)

A héber írásrendszert vizsgálván tisztában kell lennünk azzal, hogy a szó szerinti, illetve átvitt értelemben történő szövegértelmezést megnehezítendő, a héber betűk számokat is jelölnek, de helyiértéket nem, ennek köszönhetően egy-egy leírt szó számösszegként is felfogható⁹.

A héber betűk misztikájának köszönhetően bizonyos számokat nem lehet, illetve nem illik jelölni, ilyen a 15-ös illetve a 16-os szám, mivel ezen számok betűi a tetragrammaton¹⁰ részei.

A számértékeken túl a elhanyagolhatatlan tény, hogy a tórai szövegek átörökítését hosszú időn keresztül a felolvasás és a szóbeli továbbadás jellemezte, ugyanakkor időszámításunk szerint kb. 750 körül megjelent a karaika mozgalom, mely a szövegek szó szerinti értelmezését tűzte ki célul. Ehhez szükségessé vált a magánhangzók lejegyzése, mely a szó szerinti hangzás (*maszóra*) megörökítésére szolgált, így alkották meg a maszoréták a ma már ismert magánhangzó rendszert, illetve az interpunctiót¹¹.

A hagyomány szerint a szövegértelmezésnek négy lehetősége (PaRDÉS SZ) van:

- *Psát* (*pe, shin, tav*): nyelvi értelmezés, a konkrétumokra próbál rávilágítani
- *Drás* (*daleth, resh, shin*): erkölcsi tanulságokat levonó tanító jellegű magyarázat
- *Remez* (*resh, mem, zajin*): allegorikus, filozofikus értelmezési mód
- *Szod* (*szamech, vav, daleth*): misztikus magyarázat, titokzatos tartalommal, melyhez szükségeltetik az összes előbbi értelmezési módszer ismerete.

A misztikus értelmezési lehetőségen belüli egyik legismertebb interpretációs módszer az egyes szavak számokká való átalakítása, majd az ezen számokra való szentírási vonatkozások párhuzamba állítása. A *kabala* szerint a világban minden mindennel összefügg, melyből egyértelműen következik, hogy a számok, a színek, a hangok közt is szoros összefüggések vannak, melyek a szövegekhez hasonlóan párhuzamba állíthatók a világgal. A számmisztika

⁸ ELIADE, MIRCEA: *Az eredet bűvöletében*, Cartaphilus, Budapest, 2002. 182. o.

⁹ RAJ TAMÁS: *A héber betűk misztikája*, Budapest, Makkabi 2006, 11.o.

¹⁰ Gr. Τετραγράμματον, a négybetűs istennév. Héberül יהוה (YHWH), az Ószövetségben Izrael istenére használatos megjelölés, melynek tradicionális kiejtése „Adonáj”. Magyar fordításokban legtöbbször Örökkévalóként jelenik meg. (bővebben lásd: <http://jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=165&letter=T>)

¹¹ RAJ TAMÁS: *A héber betűk misztikája*, Budapest, Makkabi 2006. 15.o.

elgondolása szerint haladván fontos, hogy eredetileg 4 őshang volt, melyek megfelelnek a kabbala négy világának és a négybetűs istennévnek.

A négy világ nem más, mint az írott betű világa, a hangok világa, a szavak világa, és a mondatok – gondolatok – világa.

A 22 héber betű mindegyike megfelel egyfajta szellemi őstípusnak, melyek közül a három legjelentősebb az úgynevezett „anyabetűk” őstípusa:

- *Aleph*(**א**): számértéke 1, jelentése: marhafej, ezzel a betűvel kezdődik a héber omer (beszélni, mondani) ige.
- *Mem* (**מ**): számértéke 40, jelentése: víz, a belső szerveket, a tisztességet és az erkölcsöt jelképezi, ugyanakkor ezzel a betűvel kezdődik a héber mahriv (pusztít) ige is.
- *Sbin*(**ש**): számértéke 300, jelentése: fog, az eget és az isteni tüzet jelképezi, ezzel a betűvel kezdődik a *somér*- **שמר**(megtart,megőriz) ige.

Ez a három betű párhuzamban állhat a *kabala életfája* (*éc ájim*) 3 oszlopával, azaz a teremtő, a pusztító és a kiegyenlítő erővel.

Ez az életfa nem funkcionál olyan világok közötti átjáróként, mint az ázsiai vagy akár az ősmagyar hiedelemvilágba,

Ha tovább vizsgáljuk az írásrendszert, megtudhatjuk, hogy bizonyos betűk esetében kétféle olvasatot különböztet meg: egy zöngészet, és egy zöngétlent. Ezek a betűk, az úgynevezett *BeGádKeFáT betűk* (*Beth,Gimel,Dalet,Kaf,Pe,Res,Tav*), melyek nem csak nyelvészeti szempontból, de a maguk misztikus valójában is fontos jelentéssel bírnak:

- *Bet*: Szaturnusz bolygó szimbóluma, az élők és a holtak viszonyát jelképezi, színei: fekete és lila (szombat).
- *Gimel*: Jupiter bolygó, az emberi tömeg és az érzelmek teljességének kifejezője, színe: kék (vasárnap).
- *Daleth*: Mars bolygó, tudás ugyanakkor olykori diszharmónia szimbóluma, színe: karmazsinvörös (hétfő).
- *Kaph*: Nap szimbóluma: emberi tulajdonságok közül magában foglalja a nyíltságot, őszinteséget, csalafintaságot és a perverziót, színe az arany (kedd).
- *Phe*: Vénusz, zavarodottság, zártság, színe: smaragdöld (szerda).
- *Resh*: Merkúr készség, elutasítás, sárga narancssárga (csütörtök).

- *Tav*: Hold hierarchia jelképe ezüst, fehér (péntek)¹².

A mongol asztrális szimbólumok az értelmezés egy másik kontextusában vizsgálhatók, hiszen a mítoszok többsége a csillagok eredetét, égre kerülésüknek történetét, azok mennyiségének magyarázatát taglalja. Az egyik legismertebb történet ebben a témában Ehrí mergen története, aki megfogadta, hogy az égen lévő hét napot lelövi, hogy segítsen a szárazságtól szenvedő élőlényeknek. Hat napot sikeresen el is talált, de mikor a hetediket célozta, egy fecske repült elé, így célt vétett, így maradt az égen a Nap¹³.

A zsidó misztika ily' módon nem hivatott megmagyarázni az égítestek eredetét (hiszen a a Genézis teremtéstörténete világosan lejegyzí azt, hogy minden ami ezen a világon van, az Isten teremtésének eredménye) ugyanakkor szímbolizmusában fontos szerepet játszanak azok. Mircea Eliade vélekedése szerint a mitológia, és a vallás esetében minden teremtés saját struktúráját teremti újra¹⁴ tehát azzal, hogy valamit újrateremtünk, a már létező igazolására teszünk kísérletet. A sámánizmus esetében ez a máig élő rituálék gyakorlása, a kabala esetében pedig az írások elemzése.

Mivel a sámán nem csak egy csoport szellemi vezetője, hanem tudásának átörökítője is, feladata a leendő sámán „felkészítése” is. Bizonyos kultúrákban fontosabb a leendő számán „öröklött hajlama”, illetve a tudás továbbadása, némelyek viszont a szellemi elhívást, a szellemektől eredő legitímációt helyezik előtérbe, ugyanakkor mindkét esetben fontos, hogy a közösség elfogadja-e az új szellemi vezetőt.

A hagyományozódás különbözősége már a XII. századi első kabalistáiban is jelen volt.

Az ortodox zsidók nem alapoztak misztikus tapasztalatokra, hiszen a vallás nem engedi meg az ábrázolást. A misztikusnak a spiritualításban kellett megtanulnia azt, amit nem ábrázolhatott¹⁵, spiritualítását olyasfajta határokig kellett nyújtania, amelyek szímbolikus, spirituális jelleggel bírnak, de a Törvényt nem szegik meg.

De ki is az a misztikus?

Gerschom Scholem szerint: „A misztikus az, akit közvetlenül megajándékoztak vagy felruháztak az istenség észlelt tapasztalatának valóságával, ami a legszorosabban vett realitás, vagy olyan valaki, aki legalább tudatosan erre törekszik.”¹⁶

Bármelyik vallást, vagy hitet vizsgáljuk a misztikus mindig egy olyan személy, akinek

¹² RAJ TAMÁS: *A héber betűk misztikája*, Budapest, Makkabi, 2006. 18.o.

¹³ <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/nyar.html>

¹⁴ ELIADE, MIRCEA: *Az eredei búvóletében*, Cartaphilus, Budapest, 2002. 277. o.

¹⁵ SCHOLEM, GERSHOM: *A kabala szímbolikája*, Miskolc, Hermit, 2003. 27. o.

¹⁶ SCHOLEM, GERSHOM: *A kabala szímbolikája*, Miskolc, Hermit, 2003. 9-10. o.

valamilyen kapcsolata van az istenséggel és ezt a kapcsolatot egy meghatározott történeti hagyomány szerint ápolja.

A sámánizmus esetében bizonyos jelek utalnak a misztikus személyére. A deviáns viselkedés, a fölös csont, a társadalomtól való elzárkózás mind olyan jelek, melyek gyakorlatilag nyilvánvalóvá teszik a sámáni adottságok jelenlétét egy-egy személyben.

Természetesen az illető csak akkor válik spirituális vezetővé, gyógyítóvá, ha él az általa birtokolt képességgel, hajlandó tanulni, és saját környezete is sámánként kezeli.

A zsidó misztika szerint ezzel szemben, minden korban létezik 630 olyan „rejtélyesen igaz” személy, akiken a világ fennmaradása áll. Feltételezhetően a Messiás is ezen személyek egyike. Ugyanezen hagyomány szerint a misztikus „új bort próbál önteni a régi tömlőbe”, tehát a hagyományok megőrzésével képes arra ösztökélni egy közösséget, hogy alkalmazkodjon egy új kor új lehetőségeihez.

Ha ezt a mondatot „sámánista kontextusba” helyezzük, értelmezhetjük úgy, hogy leendő sámán deviáns viselkedésével valami olyan forradalmi lépést tesz, mely nyilvánvalóvá teszi közössége számára, hogy az illető megfelelő a feladat betöltésére, képes arra, hogy hagyományörzésével az újonnan felmerülő újkeletű problémákat orvosolni tudja. Természetesen ahhoz, hogy a közösség élén álló elfogadott sámánként tevékenykedhessen, szükséges az őt megelőző sámánok által továbbörökített tudás, ugyanakkor tisztában kell lennie azzal a kulturális fejlődéssel, ami szükségszerűen zajlik körülötte. Feladatait összefoglalva olyan a dolgokat kell elvégeznie, vagy megismernie, melyekre a mindennapi halandóknak szüksége lehet, viszont önmaguk erejéből képtelenek véghezvinni őket.

A két területileg teljesen távoli, időbeliségét és társadalmiságát tekintve ugyancsak teljesen eltérő közegben kialakuló hiedelemvilág, vallás és eszmerendszer mindennemű különbözősége ellenére valamilyen módon mégis összekapcsolódhat.

Nem meglepő ez, hiszen az emberiség története során számos kísérlet született a transzcendenssel való kapcsolat felkeresésére, azon út megtalálására, mely közelebb viszi az embereket az áhított jobb élethez, adott esetben segíti őket mindennapjaikban.

A kabala a monoteizmus keretein belül hivatott érvényesíteni misztikus elképzeléseit, hiszen az Örökkévaló egyedüli léte nem tesz lehetővé számára mást. A sámánizmus a sámánnak, mint közösségi vezetőnek közreműködésével igyekszik kapcsolatot teremteni a szinkretikus hiedelemvilág szellemeivel. Míg a kabalistáknak meg kellett találnia azt a módot, melyben szabályozott, behatárolt kereteken belül élhettek misztikus elméleteikkel, a sámán

tevékenységi köre jóval nyitottabb volt, és azt hiszem egyre nyitottabbnak mondható a külső hatásokra, különféle változásokra.

Bibliográfia

BIRTALAN ÁGNES: *Kiadatlan kézirat a sámánrituálék során használt szövegekről.*

BIRTALAN ÁGNES: *Miért jön a nyárra tél? Mongol eredetmondák és mítoszok*

[URL: <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/nyar.html>] időpont: 2010.12.18.

BLAU LAJOS: *Ózsidó bűvészet*, Budapest, Hasonmás, 2005.

DIÓSZEGI VILMOS: *Samanizmus*

[URL: <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/dioszegi.html>] időpont: 2010.12.28.

ELIADE, MIRCEA: *Az eredet bűvöletében*, Cartaphilus, Budapest, 2002.

Jewish Encyclopedia: *Tetragrammaton*

[URL: <http://jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=165&letter=T>] időpont: 2011.01.31.

RAJ TAMÁS: *A héber betűk misztikája*, Budapest, Makkabi , 2006.

SCHOLEM, GERSHOM: *A kabbala helye az európai szellemtörténetben I-II*, Budapest, Atlantisz, 1995.

SCHOLEM, GERSHOM: *A kabbala szimbolikája*, Miskolc, Hermit, 2003.